

А.С. Кенжебекова¹

¹*Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институтының аға оқытушысы,
Алматы қ., Қазақстан*

XX ҒАСЫРДЫҢ 20-30 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҰЖЫМДАСТЫРУ САЯСАТЫНА ҚАРСЫЛЫҚТАР

Аңдатпа

1920 жылдарда кеңестік билік жүйесінің нық орнауы қазақ халқының дәстүрлі шаруашылық жүйесіне де үлкен өзгерістер алып келді. 1928 жылғы қазақтың ауқатты және орташа топтарын тәркілеу науқаны, қазақтан шыққан текті әулеттерді жою саясаты кеңестік билікке деген бұқаралық наразылыққа ұласты. Ұжымдастыруға қарсы 372 көтерілістің шығу себептері осылай басталды.

Мақалада XX ғасырдың 20-30 жылдарында қазақ даласында орын алған саяси өзгерістер сипатталады. Әсіресе, аталған жылдары ұжымдастыру саясатының кеңестік билікке қарсылық танытқан қазақ халқының қасіретті тағдыры баяндалған. Кеңестік билікке қарсылықтар Қазақстанның әр өңірінде әркілі сипатта көрініс берді. Ұжымдастыру саясатына қарсылық мақалада көрсетілгендей, екі сипатта көрініс берген. Алғашқысы, шекаралық аудан халқының сырт елдерге үдере көшуі болса, екіншісі қолына қару алып жергілікті билік өкілдері мен күштік құрылымдарға қарсы көтеріліске шығу жағдайында орын алды. Зерттеу жұмысында мәселеге қатысты тарихнамалық шолу жасалып, соңғы шыққан деректік жинақтар қамтылды.

Түйін сөздер: ұжымдастыру, көтеріліс, шаруалар, Кеңес үкіметі, тәркілеу, үдере көшу, шаруашылық, шекаралық аудандар, контрреволюция, бай-кулақтар.

Kenzhebekova A.S.¹

¹*Senior Lecturer of the Institute of History and law at Abai KazNPU,
Almaty, Kazakhstan*

OBJECTIONS TO THE POLICY OF COLLECTIVIZATION IN THE 20-30S OF THE TWENTIETH CENTURY

Abstract

In the 1920s, the strong consolidation of the Soviet system of power led to significant changes in the system of traditional economy of the Kazakh people. In 1928, a campaign to confiscate rich and middle-class groups of Kazakhs, and a policy to destroy native families of Kazakh origin, developed into mass discontent with the Soviet government. Thus began the causes of 372 revolts against collectivization.

The article describes the political changes that occurred in the Kazakh steppe in the 20-30s of the XX century. Especially in those years, the tragic fate of the Kazakh people, who opposed the policy of collectivization against the Soviet government, was described. Opposition to the Soviet authorities varied significantly in each region of Kazakhstan. Opposition to corporate policy has two aspects, as stated in the article. The first was the process of moving residents of the border district to another country, the second was the uprising against local authorities and law enforcement agencies. The study includes a historiographical overview of the problem and recent collections of sources.

Keywords: collectivization, uprising, peasants, Soviet government, confiscation, transition process, economy, border areas, counter-revolution, buy-kulaks.

A.S. Kenzhebekova¹

¹*старший преподаватель, Института Истории и права при КазНПУ им. Абая,
г. Алматы, Казахстан*

ВОЗРАЖЕНИЙ ПОЛИТИКОЙ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ В 20-30-Е ГОДЫ XX ВЕКА

Аннотация

В 1920-е годы прочное закрепление советской системы власти привело к значительным изменениям и системе традиционного хозяйства казахского народа. В 1928 году кампания по конфискации богатых и средних групп казахов, политика по уничтожению родных семей казахского происхождения переросла в массовое недовольство советской власти. Так начались причины возникновения 372 восстаний против коллективизации.

В статье описываются политические перемены, произошедшие в казахской степи в 20-30-х годах XX века. Особенно в те годы была описана трагическая судьба казахского народа, выступавшего против политики коллективизации против советской власти. Оппозиции советским властям значительно различались в каждом регионе Казахстана. Оппозиция корпоративной политике имеет два аспекта, как указано в статье. Первым был процесс перемещения жителей приграничного округа в другую страну, вторым - восстание против местных властей и правоохранительных органов. Исследование включает в себя историографический обзор проблемы и последние коллекции источников.

Ключевые слова: коллективизация, восстание, крестьяне, Советское правительство, конфискации, переходный процесс, экономика, приграничные районы, контрреволюция, байкулаки.

Кіріспе. XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы саяси өзгерістердің зардабы ең алдымен бұқара халыққа ауыр тиді. Өлкеге Ф.И. Голощекиннің билікке келуі қалыптасқан жағдайды одан ары шиеленістіріп жіберді. Ф.И. Голощекин көтерген «Кіші Қазан» саясаты, яғни, шабындық-жайылымдық жерлерді қайта бөлу науқаны ұжымдастыру саясатының бастауына айналды. Қазақ қоғамының дәстүрлі құрылымдық жүйесі мен аграрлық саласын күйреткен ұжымдастыру саясаты – шындығында қазақ ұлтына бағытталған геноцидтік саясат еді. Бұл науқанның зардабын ауқатты топтармен қатар, қазақ қоғамында айрықша орын алатын текті әулеттің ұрпақтары мен ақсүйектер де (төрелер), дін өкілдері де (қожалар, ишандар) тартты. Халыққа жасалған шектен тыс қысым саясаты кеңестік билікке қарсы наразылықтарды туғызды. Бұл наразылықтар Қазақстанның әр аймағында әрқилы көрініс беріп жатты. Мәселен, шекаралық аудандардың тұрғындары малдарын алып, шекара асып көшіп кетсе, орталық аймақтар қолдарына қару алып көтеріліске шығуға мәжбүр болды. Себебі, қалыптасқан жағдай соған итермеледі. Бұл халықтың ашу-ызасының шегіне жеткендігінің белгісі еді. тәркілеу саясаты жүзеге асырылып қана қоймай, әлеуметтік топ өкілдерін түрлі санаттарға бөліп, облыс ішінде, республика аумағында және Қазақстаннан тыс аймақтарға жер аудара бастады.

Тарихнама. XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы ұжымдастыру саясатына қарсы наразылық шаралары отандық тарихнамада біршама жүйелі зерттелді. Бұл үрдіске 1985 жылы КСРО-да басталған «Қайта құру» саясаты мен XX ғасырдың 90 жылдары кеңестік жүйенің біржола күйреуі оң ықпалын тигізді. Қазақстан өз тәуелсіздігін жариялағаннан кейін басталған отарсыздану үрдісі, тарихи ақтаңдақтарды қайта қарау, зерделеу бағыты – ұлттық тарихқа жаңа көзқарас қалыптастырды. Аталған мәселе тұрғысында мемлекет тарапынан жасалған заңнамалық-құжаттық қолдау тарихтың баса назар аударуы тиіс кезеңдерін айқындап берді. Атап айтқанда, 1993 жылы 14 сәуірде Қазақстан Республикасының «Жаппай саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау туралы» Заңы қабылданды [1]. Заңда былай деп жазылған: «Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесі жаппай саяси қуғын-сүргіндерге ұшыраған адамдарға қатысты әділеттілікті қалпына келтіруге батыл бел байлап, осы қуғын-сүргіндердің барлық құрбандарын ақтау, оларға тигізген моральдық және материалдық залалды қазіргі уақытта барынша мүмкін болатын өтеуді қамтамасыз ету мақсатында осы Заңды қабылдайды». Осы үрдістен кейін, ұжымдастыру саясатына қатысты зерттеу жұмыстары жарық көре бастады. Ұжымдастыруға қарсы көтерілістер тарихына қатысты алғашқы іргелі еңбек ретінде Т. Омарбековтың зерттеуін атап өтуге болады [2]. Бұл еңбек мәселенің бүкіл қазақ даласын қамтығанын деректер арқылы дәйектейді.

Ал, Қ. Алдажұмановтың зерттеуі Қазақстанның шығыс өңірі, яғни бұрынғы Семей облысы территориясын қамтыған көтерілістерді қарастырады [3].

Қазақ даласының жекелеген аймақтарының, әсіресе Орталық Қазақстан өңірі мен шығыс Сарыарқа даласындағы көтерілістердің тарихын тануда Т. Алланиязовтың еңбегінің маңызы зор [4].

Сондай-ақ, танымдық, әрі деректік жағынан мол мәлімет беретін Б. Нәсеновтың еңбегінде Абыралы көтерілісінің толық тарихы егжей-тегжейлі баяндалады [5].

Кеңестік ұжымдастыру саясатына наразылықтың бір түрі ретінде сипатталған қазақ халқының шекара асып көшу кезеңдерін ғылыми тұрғыда саралаған Г. Меңдіқұлованың зерттеу жұмысы мәселенің тарихи себептері мен салдарын жаңаша методологиялық сарында ашып берді [6].

Талқылау. 1928 жылы 14 тамызда Қазақ АКСР Орталық Атқару Комитеті мен Кеңес Халық Комиссариатының «Ірі бай шаруашылықтардың және жартылай феодалдардың мал-мүліктерін тәркілеу және жер аудару туралы» қаулысында: Қазақ республикасы өзінің құрамы жағынан мәдени орта қалған ұлт және революцияға дейінгі өзгермеген көшпелі-рулық қатынаста өмір сүреді. Қазақстандағы мүлік иелері мен бұрынғы әлеуметтік артықшылықтары бар топтар Кеңес билігінің ауылдарда жүргізіп отырған негізгі саясатына кедергі келтіріп, арандатушылық туғызып, ұлтаралық және рулық алауыздықты қоздыруда. Бұл ен алдымен шаруаларды экономикалық тәуелділікте ұстап, республиканың дамуына бөгет жасайды [7, 60] деген жолдар тәркілеу науқанының кеңестік билік тұрғысында заңдастырып берді.

Бұл науқан халықтың жаппай наразылық танытуына себеп болды. Қазақ даласында халық наразылықтары екі сипатта анық байқалды. Біріншісі, халықтың шекара асып, сырт елдерге қоныс аударуы болса, екіншісі жергілікті билік органдарына қарсы қолына қару алып көтеріліске шығу. Қалай дегенмен де, жоғарыда аталған екі сипат та билікке деген наразылық шаралары еді.

Шекара асып көшудің бастауында ауқатты топ өкілдері тұрғанымен, олардың қатарында, шаруалар, орташалар, тіпті ауылдық жерлердегі коммунистер де кездесіп жатты. Солардың ішінде Күршім ауданынан Қытайға ауа көшулер туралы мәлімдеме шетелге кеткен 170 қожалықтың 30 байлардікі екені, сондай – ақ, олардың ішінде 5 партия және 9 комсомол мүшелері бар екені көрсетілген [8, 171].

Ауа көшулерінің 1930 жылы қорытындысы бойынша бір жыл ішінде Қытаймен шекаралық үш ауданнан төмендегідей қожалықтар көшкен:

Зайсан ауданында – 1238, Марқакөл ауданында – 61, Тарбағатайда – 417

Барлығы – 1716

Ал енді шекарадан өтерде осы үш ауданнан шекара отрядтарының қанша қожалықтарды ұстап алғандығы туралы мәлімет:

Зайсан ауданынан – 518, Марқакөлден – 21, Тарбағатайдан – 221

Барлығы – 760 [8, 177]. Халықтың үдере көшуінің себебі, салықтың шамадан тыс көбейтілуі мен ет дайындау науқандары болды.

Үдере көшудің алдын алу үшін республика басшылары тиісті шараларды да қолданып жатты. Мәселен, 1930 жылдың 3 сәуірінде Қазақ АКСР ХКК төрағасы Исаевтың қол қоюымен «Қытаймен шекаралас аудандардан бай қожалықтарының заңсыз шекара асып өтуіне қарсы күрес шаралары» жөнінде қаулы қабылданды [9, 23-24]. Алайда, бұл шаралар да үріккен халыққа кедергі бола алмады.

Шекара аудандарында жаппай қоныс аудару кезінде кеңестік билік органдары антикеңестік сипаттағы жалаларды күшейтті. Мұрағат құжаттарында 1930 жылдың 10 қарашасындағы мәліметтер бойынша Малайсары, Бүйен-Ақсу, Еңбекшіқазақ, Сарқант, Андреевка, Октябрь, Қарқара, Орал аудандарынан 1103 адамды қамауға алу туралы хабарланды, оның ішінде: бай-1301, молла - 18, орташа - 51, кедей - 3. Ел арасында ОГПУ өкілдерінің үгіт-насихаттарында «байлар ағымдағы шаруашылық-саяси науқандарға табанды қарсылық көрсетуді жалғастыруда және Қытайға қашуға жаппай көңіл бөлуде» деп баса көрсетілді [10, 2].

Керісінше, ел ішінде қарулы топтардың көбеюіне алып келді. Олар негізінен, Қытайға өтуге әрекет жасаған қазақ ауылдарына көмектесіп, елді қырғыннан қорғаған. Солардың ішінде 1922 жылдан бастап, Қытайдың Шығыс Түркістан өңіріндегі қазақтарға қоныс аударған Алаш қайраткері Райымжан Мәрсековтың орны ерекше. Тарихшы-ғалым Талас Омарбековтың еңбектеріндегі ОГПУ мәліметтеріне назар аударсақ, Райымжан Мәрсеков шекара асып көшкендерге қорған болып, қарулы топтар құрған деседі [11, 40].

Ұжымдастыру саясатына негізінен қарсылықтың дені қарулы көтеріліс түрінде болды. Бұған қазақ даласында 372 көтеріліс болды деген мәліметтің өзі айқын мысал болады. Жылдарға бөлсек, 1929 жылы – 54, 1930 жылы – 241, 1931 жылы – 77 көтеріліс болған. ОГПУ-дың тіркеген деректері бойынша, 1929 жылы Қазақстанда көтерілісшілердің 31 тобы әрекет етіп, оларға 351 адам қатысып, 1930 жылы бұл көрсеткіштер 85 топ, 1925 адам, ал 1931 жыл 80 топ, 3192 адам. Сонда барлығы 196 көтеріліс болып, оларға 5468 адам қатысқан [12]. Негізінен алғанда, екі жыл ішінде ірі 15 бас көтерулер болып, оларға 34 мыңға тарта адам қатысқан деген деректер де кездеседі.

Қазақстанда бұл наразылықтар 1929 жылдың қыркүйегінен басталып, Тактакөпірде, Батпаққарада, Созақта, Сарысуда, Бірғызда, Маңғыстауда, Сарқандта, Қордайда, Абыралыда, Қарқаралыда, Шұбартауда, Шыңғыстауда, Балқашта және т.б. жерлерде 1931 жылдың соңына дейін созылған [8, 172].

Көтеріліс тұтас қазақ даласын қамтығанын құжаттармен қатар, партия басшыларының жазысқан хаттарынан аңғарамыз. Мәселен, Ораз Исаевтың Сталинге 1932 жылы жазған хатында: ... Асыра сілтеулер мен малдың азаюы қазақ халқының қалың ортасында абыржу туғызғаны күмәнсіз. Мұны байлар кеңінен әрі шебер пайдалануда. Байлардың көптеген аудандарда белгілі біртабысқа жеткенін мойындау керек. Бұл 1930-1931 жылдары байлардың Алтайдан Маңғыстауға дейін едәуір ірі-ірі контрреволюциялық бас көтерулер ұйымдастыра алғанын ерекше айқын көрінеді [13, 26].

Көтерілістерде қойылған талаптар мен көтерілген мәселелер әрқилы болғанымен, ұлттық мүдде тұрғысында бір арнаға тоғысып, ұлт-азаттық сипатта өрбіді.

1930 жылы көктемде болған Қарақұмдағы халық наразылығына қатысушыларды республика басшылығы жіберуге мемлекеттік комиссияға жазба түрде қойған талаптары. Онда мынадай мәселелер көтерілді:

«1. 1928 жылы отарташалардан әділетсіз кәмпескелегендерді қайтару;

2. дін бостандығын беру, мемлекеттерді қайтару, діни салттар мен шараларға кедергі жасамау;

3. ірі байлар кәмпескелегендерінен енді кәмпескелеу болмайтыны туралы декрет шыққан еді, бірақ бұл іс орташаларға қарсы әлі жалғасуда

4. колхоздарға зорлап кіргізу тоқтатылсын. Олар теку еріктілік негізде құрылсын;

5. қазақ даласында тапқа бөліп жіктеуді қою керек және бұл істі жүргізуге комсомолдарды жібермей, барлық мәселені ауылдың жалпы жиналысында шешу қажет...» [14, 23].

Орталық Қазақстандағы бұл көтерілістер жаппай және ашық қарсыласу бағытында сипат алды. Қарқаралы округіне қарасты Абыралы, Шұбартау, Шет аудандарында және көтеріліс Шыңғыстау, Қу өңірінде көтерілістер біршама ұйымдасқан жағдайда өрбіді.

Осы Орталық Қазақстандағы көтерілістердің туындауын Алаш қайраткерлерінің бірі Жақып Ақбаев былай пеп сипаттайды: «Қазақ халқы сөз жоқ, саясаттың құрбаны, біз тек ғасырлар бойы қалыптасқан мал шаруашылығымен өмір сүреміз, малсыз қазақтың өмір сүруі мүмкін емес». [15, 114]

Сол көтерілістің бірі Абыралы көтерілісі болып табылады.

1931 жылы ақпан, наурыз айларында қазақ елінде тұңғыш рет Кеңес өкіметінің өрескел саясатына наразылық көрсеткен Абыралы қозғалысы қанды көтеріліске айналды.

Абыралы көтерілісінің басталу себебі ет дайындау науқаны кезінде тапсырманың шектен тыс көбейтіліп көрсетілуінен туындады. Бұл пікіріміз дәлелді болу үшін Абыралы аудандық партия комитетінің секретары Маметеков Майманбайдың тергеу процесі кезінде берген жауабына назар аударайық: «После проведения районного съезда советов и принятия преувеличенного плана мясозаготовок в 8745 тонн я поехал в Алма-Ата на Пленум Краевого Комитета партии, который начинал 5 и окончился 8 февраля. В процессе пленума я выяснил, что план нашему району был дан 3379 тонн. Когда третий секретарь Крайкома тов. Рошаль спросил, мы руководствовались принимая такой преувеличенный план мясозаготовка, я ему показал телеграмму Союзмясо с цифрой в 8745 тонн. Тов. Рошаль сейчас же вызвал Управляющего край конторой Союзмясо Надъярных, который сам не пришел, а вместо него пришел какой-то сотрудник Союзмясо, которому тов. Рошаль предложил найти телеграмму с заседанием Абралинскому району. До моего отъезда т.е. 8.ІІ телеграмма не была найдена. Независимо от этого свода т.е. Абралинской района была послана телеграмма, что план не 8745 тонн, а 3379 тонн. Телеграмма эта в районе была получена 7 февраля, но исправлений по ней не было сделано до 1 марта, хотя имелась полнейшая возможность произвести исправление...» [16]. Міне осындай асыра сілтеушілік саясаты мен жіберілген қателіктердің дер кезінде түзетілмеуі аудан халқының көтеріліске шығуына түрткі болды.

Қазақ даласын шарпыған көтерілістердің аяқталу тағдыры бір-біріне ұқсас. Себебі, күш тең болмауы, қару-жарақтың жетіспеуі көтерілісшілердің жеңілісімен аяқталып отырды. Ақиқатында, жеңіске жетпейтіндерін де халық сезіне білді. Тек бұл билікке деген наразылық, талаптарын орындату үшін барған қадамдары еді.

Қорытынды. 1929-1931 жылдары ұжымдастыру саясатына қарсы қазақ даласын түгелдей қамтыған халық наразылықтары – қазақ тарихындағы ұлт-азаттық көтерілістердің заңды жалғасы болды. Бұлай деуіміздің бірнеше себептері бар:

Біріншіден, көтерілістің туындау себептерінде жатыр. «Мал – ашуы жан ашуы» - деген аталы сөздің негізіне үңілсек, негізгі күн көріс көзінен айырылған қазақ ауылының шегінерге жері қалмады;

Екіншіден, көтерілісшілердің талаптарында ұлттық мәселелер көрініс беріп жатты. Бұл әсіресе, Қарақұм көтерілісінде анық байқалды;

Үшіншіден, кешегі елдің ұйытқысына айналған билер мен байлардың ұрпақтары да атқа қонды. Тіпті, қожа-ишандарға қысым жасалғаны соншалықты, олар да қатардан табылды. Яғни, қазақ қоғамының барлық әлеуметтік топ өкілдері қамтылды;

Төртіншіден, көтеріліс кезінде кейбір аймақтарда өз орталарынан хан сайлау дәстүрі де орын алды.

Ұжымдастыру жылдарындағы халық наразылықтарының аяусыз басып-жанышталғаны соншалықты, қазақ халқы ұзақ жылдар бойы билікке бас көтере алмайтындай жағдайға жетті. Бірінен соң бірі келген ашаршылық, қуғын-сүргін науқандары елдің атқа мінер азаматтары мен зиялы қаум өкілдерін, жердің байырғы иесі қазақ халқының едәуір бөлігін жалмап алды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 1993 жылғы 14 сәуірдегі № 2200 Заңы// http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z930002200_

2. Омарбеков Т. Зобалаң (Күштеп ұжымдастыруға қарсылық): Оқу құралы. – Алматы, «Санат», 1994. – 272 б.

3. Алдажуманов К. Крестьянское движения сопротивления // Депортированные в Казахстане народы: время и судьбы. – Алматы: «Арыс»-«Казахстан», 1998. – 428 с.

4. Алланиязов Т.К. Крестьянские выступления 1929-1932 гг. в Казахстане: опыт и проблемы изучения. – Алматы, 2002. – 88 с.

5. Нәсенов Б. Абыралы – қанды жылдары. 3-кітап. Екінші бөлім. – Алматы-Новосибирск, 2006.

6. Мендикулова Г. М. Исторические судьбы казахской диаспоры. Происхождение и развитие. Алматы: Ғылым, 1997, 264 с.

7. История Казахстана. Документы и материалы (1917–2012). – ТОО «Шанырақ Медиа». – Астана, 2017. – 320 стр.

8. Қойгелдиев М., Омарбеков Т. «Тарих тағлымы не дейді?». Алматы. 1993 ж. 207 б.

9. Под грифом секретности. Откочевки казахов в Китай в период коллективизации. Реемиграция. 1928 – 1957 г.г. Сборник документов. Усть – Каменогорск. 1998 г. – 100с.

10. Қазақстан Республикасы Президентінің архиві. 141 қор, 1 тізім, 5057 іс, 2 п.

11. Омарбеков Т. «Шетелдегі қазақ жасақтары». //Ақиқат. 1994 ж. №11 – 37 – 41 б.

12. Омарбеков Т. 20-30 жылдардағы Қазақстан қасіреті. – Алматы, Санат, 1997. – 320 б.

13. Қазақ қалай аштыққа ұшырады?. Алматы 1991 ж. – 206 б.

14. Омарбеков Т. «Қазақ шаруаларын жеке меншік қожалықтарынан айыру және күштеп ұйымдастыру». Тарих ғылымының докторының диссертациясы. Автореферат. Алматы. 1994 ж. – 35б.

15. Альжаппарова Б. Выступления крестьян - шаруа в период коллективизации в Абралинском районе Каркаралинского округа/ Изденіс. - 2002. - № 1. 112-115 с.

16. Нәсенов Б. Абыралы көтерілісі. 14-кітап. Тоғызыншы бөлім. – Алматы-Новосибирск, 2011.

References:

1. Law of the Republic of Kazakhstan dated April 14, 1993 No. 2200// http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z930002200_

2. Omarbekov T. Zobalan (resistance to forced collectivization): textbook. - Almaty, "Sanat", 1994. - 272 P.

3. Aldazhumanov K. Krestyanskoie movement support // deportees in Kazakhstan: time and Destiny. - Almaty: "Arys" - "Kazakhstan", 1998. – 428 P.

4.Allaniyazov T. K. Krestyansky manifestations of 1929-1932. in Kazakhstan: experience and problems of study. - Almaty, 2002. - 88 P.

5. Nasenov B. The Bloody years. Book 3. Part two. - Almatynovosibirsk, 2006.

6. Mendikulova G. M. *historical consequences of the Kazakh diaspora. Progress and development.* Almaty: Nauka publ., 1997, 264 P.
7. *History Of Kazakhstan. Documents and materials (1917-2012).* - Shanyrak Media LLP. – Astana, 2017. - 320 STR.
8. Koigeldiev M., Omarbekov T. "What does history say?». "No," she said. 1993 p.207.
9. *under the seal of secrecy. Collection of Kazakhs in China in the period of collectivization. Reemergence. 1928-1957 G. G. Sbornik documents. Ust-Kamenogorsk. 1998-100C.*
10. *archive of the president of the Republic of Kazakhstan. 141 funds, 1 list, 5057 cases, 2 p.*
11. Omarbekov T. "Kazakh detachments abroad". // *True.* №1994 11 – 37 – 41 p.
12. Omarbekov T. *the tragedy of Kazakhstan in the 20-30 years.* - Almaty, Sanat, 1997 – - 320 P.
13. *How did the Kazakh starve?.* Almaty 1991-206 P.
14. Omarbekov T. "*deprivation and forced Organization of Kazakh peasants from private farms*". *Dissertation of the doctor of historical sciences. Abstract.* "No," she said. 1994-35B.
15. Alzhapparova B. *presentation of peasant farming in the period of collectivization in the Abralinsky District of Karkaralinsky District/ Search.* - 2002. - No. 1, pp. 112-115.
16. Nasenov B. *The Abraly uprising. Book 14. Part nine.* - Almaty-Novosibirsk, 2011.